

ה

לנגוע כך באדם, במצבו המניאקליים, ידע רק-שקספיר.
אצל "גאון הטרגדיה" היה המצב המניאקלי נקודת-מוצא,
שממנה הוציא את המסקנות ההירואיות-דרמאטיות.
שלום-עליכם, יותר מכל אחד אחר בספרות יידיש, היה
לו חוש לאלמנט הטראגי הקמאי.
הוא היה בעצם, כפי שהיה אומר הגרמני, "דרמטורג סמוי".
הצורה המונולוגית-תיאטרלית, השלטת ביצירותיו היא דוג'
מה קלאסית לכך.

אך הוא לא הוביל אל המסקנות הטראגיות הסופיות, כמו
האכזר הבריטי הגדול, או כפי שכונה וולטר את שקספיר:
"הברבר הבריטי".

שלום-עליכם ריכך את האלמנטים הדרמאטיים, בחיובו
הלירי-הומוריסטי. בליריון ההומני העמוק שלו. הוא היה
בעצם, ההמוניסט הגדול האחרון בספרות העולמית.

ו

הוא היה "היווני" הראשון בספרות היידיש, עד כמה שלא
יישמע. הרבר פרדוקסאלי.

יווני, במשמעות של חופש בהתייחסות החושית-הנאטית
אל המלה.

הוא שיחרר את המלה האמנותית היידיש מן הרישום החסוף
של מנדלי ומן הזוהירות והרמזים הרצינאליים של פרץ
(ראה את שלוש הנקודות המפורסמות) ונתן לה להמריא.

הוא היה ההולל הגדול הראשון בספרות היידיש.
המשכיל הביקורתי לא הבין את החופש הזה (כרגיל) ופירש
אותו לא נכון.

אליעזר שטיינמן כתב בביטול על שלום-עליכם הליצן.
וצבי הירשקאן — על שלום-עליכם "האמרן האחרון".
המשכיל הביקורתי המעיט בערכו והצביע על תכונותיו
הפולקלוריסטיות.

ז

באורה של יצירתו מאבד הפסבדונים את אופיו המקרי,
הוא מקבל משמעות ונעשה במידה מסוימת המפתח אל
מסתוריו היצירה, שנתגלה אצלנו תחת שם זה:
שלום-עליכם.

יש בשם הזה מן הבית-אינטימי, המפשיט את האורח הזר
מדרכו ונדודיו ומושיב אותו ליד שולחן המשפחה, שווה-
בשווה עם כל בני הבית. אורה של המנורה התלויה מושכו
פנימה אל חוג האור הקרוב ביותר, והמיתו של המיחם
המזמר, — אל ניגון המשפחה האינטימי-ביתי:

— ועתה, דוד, אספר לך מעשיה עצובה-שמחה או שמחה-
עצובה, שיכולה היתה לקרות לי, לך, או לסתם יהודי!

הדסה רובין

בית

אתה אחד יחיד ומיוחד נותרת לי
עם עוד שמנים בודדים ליד האדמה.
עם עוד שמחה שנהפכה
כבדה גם מדמעה.

אני מתגעגעת אליך.
בכל הגעגועים והפחדים
של רגעים אחרונים.
של צעקה ללא בת-קול.
בלילות ארבים אני שומעת את נשימתם
של אלה
אשר עולים אליך מן הצמק.

אתה דאגה שלי
אתה לי גם בשורה
בשעות הפלולות של השקיעה.
ובאשר לדרכים,
שהולכיכני
ולא ידעו להביאני.
אתן רק אני בעצמי את הדרך.

אולם יש בשם זה גם אותו פולחן אלילי, אותה קפיצה
גרוטסקית-מפלצתית, שבה מקדשים יהודים את הלבנה,
בעת שהיא מופיעה חדשה, מעל לגגות והסימטאות של
ערים ועיירות יהודיות.

אותה ברכת שלום-עליכם, אשר צללים אנושיים רוטטים,
מזורים ומפלצתיים בזוהר הירח הכסוף, מברכים את האור
הקוסמי המתחדש-תמיד.

בולטים ביצירתו של שלום-עליכם שני אלמנטים: האינ-
טימי-אידילי, והמשונה-גרוטסקי.

המסע הרומנטי אל תוך המשונה-מפלצתי הוא, אגב, אופייני
לכל ההומוריסטים הגדולים בספרות העולם.
סרוונטס מצא פתרון קלאסי בכך שאת המומנט המשונה-
פנטסטי הוא זיהה עם האשליות הדון-קישוטית, וכדי
למצוא שיווי-משקל למומנט המשונה-גרוטסקי, שימשה לו

דמותו של סנצ'ו פנסה.

אצל דיקנס בא לביטוי המשונה-גרוטסקי בצורת קטעי-
אינטרמצו (ראה סיפורי הבלהות שדיקנס מכנים פה-יושם
ברומן שלו "הפיקוויקים"), או שהוא רץ במקביל ובאופן
עצמאי, כמו בסיפורי חגיגת-המולד שלו.

אצל ההומוריסט הגרמני ווילהלם ראבה מוצאים אנו את
שיטת-דיקנס של קטעי אינטרמצו משונים-פנטאסטיים,
מוכנסים פה-ושם, במקומות שמרשה זאת הנוסח הריאליסטי

של הסיפור (ראה הרומן שלו "תולדות רחוב שפרלינג").
אצל צ'כוב וגוגול עובר האלמנט המשונה-פנטסטי גם הוא
במקביל אל הסיפורים והרומנים בנוסח ריאליסטי (השווה
את "הגזיר השחור" של צ'כוב וסיפוריו של גוגול "החוטם",
"האדרת" ואחרים).

גם אצל שלום-עליכם ישנה "סטייה" זו לכיוון המשונה-
פנטסטי, בדיוק כמו אצל כל ההומוריסטים הגדולים המצויי-
נים לעיל.

המשונה-גרוטסקי בא אצלו לביטוי כשורה שלמה של
סיפורים, ההולכים במקביל לנוסחו הלירי-הומוריסטי.

אזכיר כאן שני סיפורים בלבד: "עולם הבא" ו"מעשה ללא
סוף", או כפי שקרא לו יותר מאוחר, — "החייט המכושף".

"עולם הבא" יוצא חתך, היושב אצל חתנו, בפעם הרא-
שונה אל העולם, כלומר, לעיירה השכנה. בדרך, בין לילה
ושלג, ניצב בית-מרזח. המזוג, שאשתו מתה, מעמיס על
האיש הצעיר זכיה של "עולם הבא" — להביא את אשת-

המזוג המתה לקבר ישראל בעיירה הסמוכה. הנסיעה עם
המתה במזחלת, בדרכים ליליות מושלגות, שיש להן גם
קפריזה להתעות, הוא סיפור-בלהות טיפוס, עם כל האווירה
הרומנטית-מזורה של פחד ואימים, המרוכך לבסוף באופן
הומוריסטי הודות לכך שמתעתעים באיש הצעיר והטעות
מתבררת.

אינטגרלי ושלם יותר מבחינת המבנה, עם התגברות
הדרגתית של הריאלי בתוך הפנטסטי-משונה הוא "החייט
המכושף".

החייט שמעון-אליה שמע-קולנו הולך לקנות עז בקוודו-
ייבקה, ומביא הביתה תיש שאינו מניח שיחלבהו.
את התעלול עושה לו המזוג המפיסטופלי דוריה, שביט
המרזח שלו ניצב בדיוק באמצע הדרך לקוודו-ייבקה.

האינטריגה המפיסטופלית, המבצעת תעלולים, בדמותו של
המזוג, מתפתחת לקראת הסוף עד כדי זרות ואימה.

העז-תיש צומח לכדי פאנטום גרוטסקי-פנטסטי, המדלג
מעל גגות וגדרות וממלא את הבתים באימה ואת לילות
העיירה במעשיה ללא סוף, שכנראה לא תיטוה עד סופה
לעולם.

בתופסי את העז-תיש המשונה-פנטסטי הזה בקרניו, אני
מציב אותו כאבור-קישוט אופייני על האנדרטה של שלום-
עליכם, שעדיין לא הקימונו

(מתוך "ליטערארישע בלעטער" מס' 51, 22.12.1933)

מיידיש: יהודה גור-אריה

שוב ציפור

יוסל בירשטיין

הדמויות:

רולדר — בא אוסטריה כדי לשלוח אנשים לישראל
פיטר נרטון — נודד, אספן של חלומות
מרצין גולדמן — סוחר, מבקש-אלוהים
נד פולט — אוסטרי, אספן של ידידים
בצלאל בצלאל — יהודי עשיר
ר"ר או-דיו — מרפא נשמות.

ת פיטר נרטון לא מצאו. מנהל בית-העם פסק: מת. לפי דעתו, אם נווד כמו
פיטר נרטון נעלם, הרי זה רק תחת גלגליה של חשמלית, ובצורה שאין לזהות.
רולדר שיכנע את בצלאל בצלאל שיסייע לו בחיפושם אחר פיטר נרטון. בצלאל
בצלאל לא היה בלתי מרוצה מסיוע זה. הוא לא רצה שידעו כי הוא כיסה את
הוצאות הנסיעה של פיטר נרטון לישראל. הוא התבייש בכך; ואם קרה שחשמלית הרגה
את הבחור, הרי זה סוף טוב לגבי כולם. הוא סייע בחיפושם אחר המת.

רולדר גייס לעזרה גם את ידידו פרופ' מרצין גולדמן. זה הכיר בלש לשעבר וגם סוכן
של חברת ביטוח ושניהם ידעו מה יש לעשות במקרים כאלה. מרצין גולדמן עצמו השתנה
מאז חזר מישראל. הוא גידל זקן ונעשה מבקש-אלוהים. לא לברו. הוא הקים מועדון קטן
של מבקשי-אלוהים ולמועדון זה השתייכו גם הבלש לשעבר והסוכן. הם הבטיחו לעזור
בחיפושם אחר פיטר נרטון. פיטר נרטון לא השאיר עקבות. לא קרוב ולא גואל. לא היה
כמה להאחו ואת מי לשאול עליו. רולדר נזכר בגלשונו, שעליו דיבר פיטר נרטון, ושהשאירו
אצל ידיד. הרי זה סימן שבכל-זאת היה לו בית להיכנס אליו.

גם נד פולט סייע בחיפושם אחר פיטר נרטון. נד פולט חזר זה עתה מאחד האיים
בצפון, שם חי תקופה מסוימת בין הילידים האוסטרלים. בשובו, לא שכח להביא מתנות.
לסבא הביא נחש חי בתוך צנצנת זכוכית, ולסבתא — גרבי ניילון ורשת משי לפאה
הנוכרית שלה. את הנחש והגרביים והרשת מצא נד פולט בין התושבים הפראים על האי.
בביתה של סבתא הוא סיפר כי בזמן המלחמה התפוצצה אוניית-מלחמה אמריקנית ליד
חופי האי. חלקי האונייה התעופפו באוויר ויחד עימם עפו גרבי ניילון ורשתות משי. נד
עצמו חיפש שם באי ידידים וזהב. בכך עסק לאחר שחזר מכל המלחמות שבעולם. ידידים
מצא שם במקומות הפרא. זהב — לא. אחד הידידים באי, אוכל-אדם בנעוריו, נתן לו את
המתנות: את הרשת, את הגרביים, את הנחש. הוא גם לימד את נד פולט את הלחשים
להעלאת הכישוף שהיה טמון במתנות. הנחש היה ממין נדיר וסבא סבר שעניינו של
נחש כזה הן סגולה נגד עוורון. אך סבתא לא רצתה להחזיק את השרץ בביתה ובצלאל
בצלאל דאג להעביר את הנחש לגן החיות בתל-אביב.

הסיפור הופיע בכתב העת היידי "די גאלרענע קייט".

נד פולט זכר שראה פעם את פיטר נרטון, עוד לפני שרולדר בא לאוסטרליה, ולא רק על
מדרגות בית-העם היהודי, אולם היכן זה היה, לא יכול היה להיזכר. האם במסבאת בירה
באיוו סמטה? באותה מסבאה שהביא לשם את רולדר כאשר פגשו ברחוב בעת שחיפש
יהודי באוסטרליה, נזכר נד פולט, ביושבו יחד עם רולדר ומרצין גולדמן, במקום שבו
ראה פעם את פיטר נרטון: יארה-בנקס במלבורן, בפארק שבו היו מתאספים מדי יום א'
נואמים על גבי בימות קטנות, כדי להטיף לאנשים על תורותיהם. הוא זכר איש זקן,
אנרכיסט, ואת פיטר נרטון נושא את הבימה ואת הדגל. בעת שמרצין גולדמן דיבר אליו
בעניין ביקוש האלוהים, ישב נד פולט, שתה בירה וראה בעיני רוחו את פיטר נרטון,
כיצד עמד ליד הבימה, ניפנף בדגל השחור וקרא לבוא לשמוע את דבריו של האיש
הזקן. נד פולט ידע תמיד שהוא כבר ראה אותו במקום כלישהו. עכשיו היה בטוח בכך.
בוקר אחד של יום א', לפני שנסעו לחדר-המתים העירוני, הם נסעו אל יארה-בנקס.
רולדר, נד פולט ובצלאל בצלאל. גם מרצין גולדמן הצטרף. הזקן שגידל לאחר שובו
מישראל צמח פרא. בעיניו קנה שביתה מבט קנאי. אולם פניו נותרו שבעים ורכים. עוד
בישראל נעשה מבקש-אלוהים. כבר דובר בתוכנית להקים קיבוץ על טהרת מבקשי-
אלוהים. אולם עלייתו הראשונה לישראל היתה כשלון. לכן חזר לאוסטרליה, כדי לעלות
שנית. כאן באוסטרליה נעשה שוב סוחר של צמר ונפשו כמהה לספר. הוא היה כטוח
שלאחר בואו שנית לישראל, יעלה בידו לכתוב את הספר על מרסל פרוסט, ובו הוא יביע
את רעיונו על אלוהים ועל המוות. שאין מוות. בינתיים, בדרך אל יארה-בנקס ואל חדר-
המתים העירוני, העלה את הרעיון לפני נד פולט.

נד פולט רצה דווקא לשמוע על כך. שם, בצפון אוסטריה, משם חזר, הוא ראה הרבה
מוות, ואכן רצה לשמוע שאין מוות בעולם. שאפילו לאחר שמתים, אין קיים מוות. כי שם,
בצפון מתו שבטים שלמים. כאשר נד פולט היה שם לפני כעשור שנים, הם חיו עדיין.
שבט היה שבט. עתה, בבואו לשם שנית, כבר לא היו שבטים. כאשר מה סבא, לא נמצא
אחר במקומו שהיה סבא; אם מתה אשה, לא היתה אשה אחרת. ואף אלה שנתגלגלו
למחוזות רחוקים, חזרו למות בבית. אשה שנד פולט הכירה בעודה נערה צעירה הביאה
את בנה הנער למות בבית. אלפים מייל היא הלכה ברגל ונשאה את בנה המשותק כדי
שלא יתגלגל בנכר, אלא ימות בבית. אלף מייל ראשונים נשאה אותו כשהוא חי, ואלף
מייל אחרים — כשהוא מת, צרור עצמות. ידיד שנד פולט פגש שם, עוד נותרו לו שתי
נשים. אשה אחת היתה אחותו, השניה — נכדתו. מראנגו-מראנגו היה שמו. ילדים לא היו.
כאשר נולד ילד, היו מחכים יום-יומיים — ואוכלים אותו. מידידו מראנגו-מראנגו קיבל
נד פולט את המתנות: הנחש, הגרביים והרשת. הפעם, לאחר שובו מן המדבריות, היה
גם פולט גודש עצב ומוות ורצה לשמוע שאין מוות. שקימו של אדם אינו מסתיים בקצה
ציפורניו. ואם אין זה סופו, בוודאי ובוודאי אין זו התחלה שלן.

נד פולט זכר שגם ידידו מראנגו-מראנגו אמר דבר-מה דומה אודות המוות. גם הוא סיפר
לו שאין מוות. כי רק אם מתים בנכר, אובדת הנשמה בכף-הקלע ואי-אפשר למצוא אותה
יותר, אולם אם מתים בבית, מכירה הנשמה את כל הדרכים אל רוחות האבות, ונולדים
מחדש. כך שח מראנגו-מראנגו. נד פולט התפלא כיצד שניים אלה נדברו והגיעו לאותן
מחשבות. מראנגו-מראנגו אוכל-האדם ומרצין גולדמן — הפרופסור.

מרצין גולדמן רצה שנד פולט יהיה שותף לאמונתו. אך נד פולט סירב וסיפר לגולדמן
שגם מראנגו-מראנגו רצה בכך. לאחר שלימד את נד פולט את הלחשים והרמזים, הוא
רצה לעשותו שותף במשפחה ולהתחלק עימו בנשיו. הוא שלח אל נד פולט את נכדתו-
אשתו בת השתים-עשרה, יולוגול. בוקר אחד עם שחר, כאשר השמש היתה עדיין נמוכה

ארנסט טולר

אהובה ליאון

ולכתוב. כלי כתיבה מובחרים לתאו הוא כותב לאור נר מתחת לשולחנו המכוסה בשמיכה. ב-1924, בצאתו מן הכלא הוא מוצא גרמניה שונה מזו שהכיר ואשר בה תפס מקום מרכזי כל-כך. שיר לעג וסימאאות אנטישמיות מוטחים בפניו. "אני בן שלושים, שערי אפור, אינו עייף..." הוא כותב, מוכן שוב להיאבק על עק-רונותיו. אכזבתו הגדולה נגרמת נוכח שאננותם והתחסדותם של חכריו, לה הוא נותן ביטוי במח-זהו "הופ לה! אנחנו חיים." ושוב מצפוניו אינו מניח לו להסתפק בכתיבה והוא נרתם לפעולות פוליטיות. הוא מבקר את הקומוניסטים וטוען שהם מתייחסים להמון כאל רכושם הפרטי; ואת השמאלנים רצה לנער מן האופטימיזם הילדותי שלהם שמונע בעדם מליראות את הקטסטרופה הנאצית המתקרבת. הימין קורא לו "קולטורבל-שביק" והשמאל מטיח בפניו את הכינוי "בעל אידיאולוגיה מטושטשת". ואמנם כאשר פותח פיסקטור את תיאורו ומציג את "הופ לה! אנה-נו חיים" מתגלעים ויכוחים קשים בינו לבין טולר. פיסקטור שפנה עורף לאקספרסיוניזם טען שה-הודעות והפרובוקציה אינן מספיקות יותר, וכדי להילחם בפאשיזם צריך תיאורן מגויס. הוא מצא שסוף מחזו של טולר הוא דפטיסטי; איבוד עצמו לדעת של הגיבור הוא הכרה במבוי סתום, בחוסר אונים הגובל באנרכיה, ואילו צו השעה דורש טופ אופטימי, לחם.

* * *

בלל שריפת הרייכסטאג פורצים לביתו אנשי סיס כדי לרצחו, אבל טולר נמצא בסיבוב הרצאה בשחיץ ורק ספריו נשרפים לעיני המון היסטרי משתולל. זוהי תחילת הגלות. טולר אינו חוד לגרמניה. הוא אינו אומר נואש ונוסע בכל איר-פה ממשיך בעקבותו ובאזהרותיו מפני הנאציזם. ב-1933, בקונגרס "הפאן-קלוב" ביוגוסלביה כשהוא מתריע על טרור המחשבה ורדיפת בני אדם בגרמניה, עוזבת את האולם במחאה לא רק המשלחת הגרמנית אלא גם הצרפתית וה-שווייצרית. איש לא מתייחס ברצינות לאזהרותיו. ב-1936, בפרוץ מרד פרנקו בספרד, ולאחר שחת-נפצה עוד שליחות פוליטית הוא יוצא למסע הרצאות ברחבי ארצ-י ומזהיר מפני העומד לבוא — אין חד לדבריו. הוא חי בניו-יורק וממשיך לכתוב מחזות, אך אינו מצליח להביא לידי הצגה את "פיטור הול" שגיבורו מתקומם לבדו נגד הדיקטטורה של היטלר. הוא מתפרנס מכתבת תסריטים למ.ג.מ.

* * *

טולר חי את חי גיבוריו, הוא הרגיש כמו "הינק-מן" אשר בפיו הוא שם את המשפט: "למי שאין כוח לחלום אין כוח לחיות, ולי אין כוח לה-לוס..." וכמו קארל תומאס, גיבור "הופ לה! אנחנו חיים!" שאיבד את עצמו לדעת כי לא הצליח לצאת מהמבוך שאליו נקלע עקב ההת-פתחות ההיסטורית האבסורדית של המאורעות, גם טולר שם קץ לחייו ב-21 במאי 1939 מתוך יאוש ואין אונים.

* * *

בתשובה על מכתבו של סטפן צווייג כתב טולר: "...דברך על 'הינקמן' נגעו לליבי ואני מודה לך מאוד. כתבתי אותו בתקופה בה פיקקתי באפשרויות האושר שמציעה המהפכה הסוציא-לית. מגבלותיה הן טראגיות כי טבע האדם חזק מרצונו הפרטי ומרצון החברה גם יחד. תמיד יהיו אנשים אשר כאבם יישאר ללא פתרון, ולכן לעולם לא יהיה סוף לטרגדיה..."

שתון 77

שנה א'

גליונות 6-1 ניתן להשיג במחיר 40 ל"י. ת.ד. 16452

שנים האחרונות נעשים בעולם מחק-רים רבים במטרה לשפוך אור על ההישגים של האקספרסיוניזם הגרמני — הישגים שבשנות העשרים היו נועזים גם בהשואה לנעשה בתחום האמנות העכשווית. אחד ממייסדי הזרם האקספרסיוניסטי, ואשר כ-רבים אחרים נשכח, הוא המחזאי ארנסט טולר. בשנות העשרים היה טולר לאגדה ופרסומו עלה בהרבה על זה של ברטולד ברכט, שהשפיע ממנו והזדהה אתו. מחזותיו ניתרגמו ל-27 שפות, ואחד-מהם "הופ לה! אנחנו חיים!" שהוצג בבימויו של פיסקטור עורר סערות רוחות המוניות. אגב, כמעט כל מחזותיו של טולר זכו לתגובות מנוג-דות בגרמניה של אז.

טולר, כמו סארטר, לא הסתפק בכתיבה. הוא לא היה מסוגל לשבת בחיבוק ידיים נוכח עליית הפאשיזם שאך מעטים הבחינו בה. הוא נאבק בכל האמצעים העומדים לרשותו, אך אזהרותיו נשארו ללא תגובה. טולר השתתף גם במלחמת האזרחים בספרד, ועשה לניעור דעת הקהל בעו-לם. הוא שיכנע את רוזבלט בארצ-י ואת נציגי ממשלות באירופה לגייס תרומות ועזרה כדי ש-ספרד לא תיפול בידי פרנקו. הוא היה אחד מאנ-שי הרוח הבולטים ביותר באירופה באותה תקופה.

* * *

אין זאת כי החרם על גרמניה בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה לא הבחין בין הסופרים משתפי-הפעולה עם הנאצים לבין אלו שהיו קורבנותיהם. והרשימה ארוכה: פול קורנפולד וולטר הנסקלבר (ניספו במחנה הריכוז בלודז'), קרל אורגשטיין (התאבד לאחר שברח מהנאצים בצרפת), ארנו נאדל (התאבד במחנה ריכוז), אלפרד הולדנשטיין (התאבד במרתפי העיניים של הגסטאפו), ועוד... ועוד... דור שלם של אנשי רוח אשר מצפונם לא הניח להם לשתוק ואשר יצירתם נקטעה בראשיתה.

טולר, כברכט, פיסקטור ואחרים הצליח להימלט מהנאצים, אבל הוא לא הצליח להמשיך ולחיות. כשפרצה מלחמת העולם השנייה, ב-1939, שם קץ לחייו בבית המלון שבו גר בניו-יורק, (מאוחר יותר איבד עצמו לדעת גם ידידו סטפן צווייג).

* * *

ארנסט טולר נולד בגרמניה בשנת 1893 למשפחת סוחרים יהודים, אך היה מרוחק מהיהדות, ומבחי-נה פורמלית פרש מהקהילה היהודית (כמו קורט טוכולסקי ואחרים שדגלו בקומוניסטיזם). בשנת 1914 עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה הוא מפסיק את לימודי הפילוסופיה ומתגייס ל-צבא, הוא נפצע ומשתחרר אחרי שנתיים. חוויות החזית עשו אותו פציפיסט מושבע והוא מקדיש את כל זמנו לזעקה נגד המשך המלחמה. הוא כו-תב מאמרים, שירים וכרוזים פציפיסטיים אותם הוא מפיץ בעצמו באוניברסיטאות, בתי-חרושת ואפילו בשערי מחנות צבא.

ב-1918, עם סיום המלחמה פורצת מהפכת הנפל ברחבי גרמניה. באחת ממהומות הדמים נרצחים ר. לוקסמבורג וק. ליבקנכט. טולר מצטרף למפלגה הסוציאליסטית בראשותו של קורט אייזנר שהתנגד למלחמה עוד לפני שהיא פרצה. באחת מהפגנות דמים אלה נורה למחית גם קורט אייזנר. במפלגה שורת אנדרלמוסיה נוראה. טולר שמטבעו שנא פוליטיקה מנסה לתוך בין מנהיגיה. בכורח הנסי-בות הוא מוצא את עצמו, נגד רצונו, בראש המפלגה.

ב-1919 הוא נעצר על פעילותו הפוליטית ונדרן למחות. רק בעקבות מחאות ועצומות של אנשי-רוח בעולם כולו ועדותם של תומאס מאן, רומן רולן, קארל האופטמן, ואחרים במשפטו — דנים אותו לחמש שנות מאסר בלבד.

מתוך מחזותיו שכתב בבית הסוהר, החשובים ביותר הם: "אנשי ההמון" (Massenmensch) — 1921, "מכונת הסערה" (Maschinenstürmer) — 1922 ו"הינקמן" — 1923;

באותה שנה, 1923! כבר חזה את עליית היטלר וכתב גם את הקומדיה "ווטן ללא כבלים" שגי-בורה הוא ספר שעלה לגדולה — סביר להניח כי צ'אפלין השפיע ממנה כשיצר את "הדיקטטור הגדול".

עם תחילת מאסרו מוצג בברלין מחזהו "המפנה" "Die Wandlung" המחזה זוכה להצלחה מסחררת ובעקבותיה מוענקת חנינה לטולר, אך הוא מתנה את קבלתה בחנינתם של חבריו שנעצרו יחד אתו. בקשתו נדחת והוא מרצה בבית הסוהר חמש שנים תמימות בתנאים קשים, אין מאפשרים לו לצאת מתאו או לקבל ביקורים, נאסר עליו לקרוא

ואדומה, שמע פולט רחש וכאשר יצא החוצה, עמדה יולונגול לא הרחק מן הבקתה. היא עמדה ערומה וצחקה, היא עשתה לו סימן שמראנגו-מראנגו שלח אותה. נד פולט רצה לדעת למה. יולונגול דיברה אליו באנגלית-פיגית ואמרה: פוק, מיסטור? נד פולט השתהה. הוא בחן את גופה הערום של יולונגול וענה: נו פוק יולונגול. עכשיו הייתה יולונגול. היא עמדה תוהה, החזיקה ראשה במצודד והביטה כלפי מעלה, אל נד פולט. היא לא הבינה ושאלה שוב: נו פוק?

נד פולט לא רצה לעזור למרצין גולדמן בביקוש האלוהים. מחשבות על אלוהים ועל מוות עשו לו חושך על הנשמה. לכן חיפש ידידים בעולם, כדי שיהיה לו מעט אור. היו לו ידידים בכל מקום שבו שהה: ביפן, ביהונסבורג, בעיר העתיקה בירושלים וגם בעזה. הוא כתב מכתבים לכולם. חבל שלא ענו לו. היה עוזר להם להגיע לאוסטרליה ויחד עימם היה מתיישב על שטח קרקע שבו האדמה פוריה והטבע חם, ואם לא ארמה פוריה, — היו קונים ארמה לעומק, עד מרכז האדמה, ואת הזהב שהיו מוצאים שם, היו מחלקים בין עניים. ירדות וזהב. זה צילצל אמיתי ויפה.

את פיטר גרטון לא מצאו ביאר-ה-בנקס. גם האיש הזקן, האנרכיסט לא היה שם. נד פולט שאל אצל באי הפארק ומאחד מהם נודע לו כי זה זמן מה שהאיש הזקן ומלווהו היחיד חדלו לבוא ליאר-ה-בנקס. היה זה סימן לרולידר כי פיטר גרטון היה מלווהו של האיש הזקן. זה התאים להעלמותו של פיטר גרטון מדי שבת וראשון ממדרגות בית העם. היה עליהם למצוא את כתובתה של התנועה האנרכיסטית במלבורן, כדי לעלות על עקבותיו של פיטר גרטון. בינתיים חיפשו כולם את חדר-המתים בעיר.

גם בחדר-המתים לא מצאו את פיטר גרטון. רולידר לא האמין שפיטר גרטון נספה ונד פולט חיפש בינתיים את ידידו לשעבר, שריפא את עיניו, ד"ר אורדיי. כאשר נד פולט התעורר פעם ועמד להתאבד, הוא פגש את ד"ר אורדיי שהביאו לביתו, נתן לו אוכל, ריפא את עיניו והניא אותו מהתאבדות.

כאשר מצא נד פולט את ד"ר אורדיי, הוא מצא גם את פיטר גרטון. נד פולט חיפש את ידידו הוותיק, כדי שירפא את עיניה של נינה בצלאל, אך ד"ר אורדיי כבר לא ריפא עיניים. הוא ריפא נשמות. ד"ר אורדיי היה אותו איש זקן עם זקן לבן, דליל, שהטיף לאנשים בפארק העירוני יאר-ה-בנקס, להסיר מעל עצמם עול מלכות ולחיות חופשיים בעולם. ופיטר גרטון היה חסידו היחיד והוא נשא את הדגל האנרכיסטי ואת הכיסא שמעליו הטיף ד"ר אורדיי. עתה, כאשר מצא נד פולט את שניהם בדירת-עליה ברובע-עוני בעיר, שכב ד"ר אורדיי במיטה וגסס ופיטר גרטון טיפל בו. נד פולט הכיר בקושי באיש הזקן את ד"ר אורדיי של פעם, ואילו ד"ר אורדיי כבר לא היה מסוגל להכיר או לזכור מישהו. נד פולט לא הראה את עצמו לעיני פיטר גרטון, אך אצל הבצלאלים בבית סיפר כיצד ישב פיטר גרטון על מעקה המיטה והשקה את הזקן בכפיות תה. זאת ראה נד פולט כאשר הכניס ראשו אל חדר-העליה, כי הכניסה לא היתה מבעד לדלת, אלא דרך פתח מרובע ברצפה. מתחת לעליה היתה פעם אורווה. הסוס כבר לא היה. העליה נשארה, וכן הסולם כדי לטפס למעלה. הפתח היה פתוח ולא היה צורך להקיש. וכאשר נד פולט עלה בסולם ותקע ראשו, הוא ראה את פיטר גרטון, את המטה, את הגוסס. שבועות רבים חשש נד פולט עד שמצא את המקום. תחילה שאל אצל עשירי העיר, כי אז, כאשר ד"ר אורדיי הביא את נד פולט אל ביתו, הוא היה עשיר מאוד ואדוק. קתולי עם ירושות של תארים רמים במשפחה מדורי דורות. נד זכר את אשתו האצילה, את שתי בנותיו והבן, ועתה, לאחר עשרים שנה שכב ד"ר אורדיי על גבי סמרטוטים וגסס, ופיטר גרטון מנסה להלגימו כפיות תה ביד רועדת.

נד פולט לא רצה לחכות אפילו לילה אחד. בצלאל בצלאל הסיעם לשם במכוניתו: את רולידר, נד פולט, מרצין גולדמן. הם העבירו את ד"ר אורדיי לבית-חולים פרטי. כמה ימים ישבו לידו עד שגועש. ובכית העלמקן היו הם המלווים היחידים. הם הובילו את הארון בעגלת-פלטפורמה בעלת שני גלגלים גדולים. זה לא נראה כלווייה, אלא כטיול של חמישה-שישה ידידים בגן נאה, עם שדרות ומלאכים. פיטר גרטון מסר לד"ר אורדיי בקבר את הדגל שהיה נושא כל שבת וראשון ביאר-ה-בנקס, ולאחר שכבר נוצרה תלוית של עפר, הוא כרע על ברכיו ונשק את האדמה שכיסתה את ידידו. פיטורי טיט דבקו לשפתיו כאשר קם. הוא לקח אבן והניחה למראשותיו של ד"ר אורדיי, ואחר-כך המשיך להניח מסביב אבנים נוספות. גם האחרים סייעו לו והקיפו את התלוית במסגרת של אבנים. לאחר מכן עמדו החרישו. אז אמר מרצין גולדמן שישנו שיר ביידיש שהיה מתאים לאומרו על קברו של אדם כפי שהיה ד"ר אורדיי. האחרים חיכו והוא החל להגיד לאט מאוד, כיוון שנד פולט ופיטר גרטון לא הבינו את המלים, והם רצו לומר יחד עימו. הוא קרא שורה והם חזרו אחריו:

הו, ידידים טובים —

הו, ידידים טובים,

כאשר אמות —

כאשר אמות,

שאו אל קברי —

שאו אל קברי,

את דגלנו —

את דגלנו...

בדרך מבית הקברות, במכוניתו של בצלאל בצלאל חזר פיטר גרטון על מילות השיר ששמע ליד הקבר. לאחר שמרצין גולדמן תרגם לו את המלים וקרא לו את השיר כולו, למד פיטר גרטון שורות בודדות. "אשיר לעם מתוך הקבר" — דיקלם את המלים היידיש במבטא אנגלי, והוא גמר אומר, שכאשר יבוא לישראל, ילמד יידיש, כדי להבין את הקדיש שאמר מרצין גולדמן ליד קברו של ד"ר אורדיי. אולם, כאשר בא פיטר גרטון לישראל, הוא הלך קודם עם גלשונו אל חופי הרחצה וחיפש גלים גבוהים כדי לרכב על הים. בינתיים בדרך מבית-הקברות, עבר בצלאל ליד בית-החרושת שלו ונתן לפיטר גרטון מתנה לדרך — חליפה חדשה. את בגדו הקרוע לקח פיטר עימו, בחבילה תחת בית השחי.

גם מרצין גולדמן העניק לפיטר גרטון מתנה: ספרו על תולדות הצמר באוסטרליה. הוא רצה להפוך גם אותו למבקש-אלוהים, שימלא את שליחותו בישראל. לכן הביאו לפגישת החוג. אותו ערב, כאשר נסעו לשם, ירד גשם. הם ישבו בפנית החשמלית הריקה כמעט ושוחחו על אלוהים. מרצין גולדמן לקח עימו עוגת גבינה, כדי שיהיה קינוח לאחר הפגישת. הוא נתן לפיטר גרטון להחזיק את העוגה כי הוא עצמו היה זקוק ליידיש חופשיות בעת הדיבור. מתוך דבריו התקבל שהוא שואף להשתחרר משגרה, מרעיונות מקובלים, מרגשות מוכנים — כי כל זה אחו בו כמו בכלא. היה עליו לצאת מן הכלא, כדי למצוא את האמת. פיטר גרטון שורות בודדות. "אשיר לעם מתוך הקבר" — דיקלם את המלים היידיש במבטא משל: פעם בישראל, בדרך לסדום, הוא ראה מבעד לחלון האוטובוס, באופק הרחוק, ציפור שחורה במעופה. ציפור בודדת במדבר — אמר הוא אז אל עצמו והמראה הסב לו מיד נהפכה הציפור לבדואי. אדם בודד במדבר — אמר הוא אל עצמו והמראה הסב לו עצב. זה הביאו לחשוב כיצד לגרש את העצב ולהחזיר את השמחה. להפוך את הבדואי שוב לציפור. על כך עבד מרצין גולדמן על עצמו. העולם הוא מדבר, האדם — בדואי. על הבדואי להיות שוב ציפור.

כאשר שמע זאת פיטר גרטון, הוא הניח לאט את עוגת הגבינה בחיקו, הראה בשתי ידי על עצמו ואמר, שמומן הוא כבר נעשה ציפור ●

מיידיש: יהודה גור-אריה